

Ειδικό άρθρο Special article

Η μεταψυχολογική προσέγγιση του S. Freud για την έννοια του «ορίου»

N. Τσιπά, F. Houssier

*UTRPP, Unité Transversale de Recherche Phylogénèse et Psychopathologie
Université Paris Nord-Sorbonne Cité, France*

Ψυχιατρική 2017, 28:314–321

Το παρόν άρθρο αναφέρεται στη μελέτη του «ορίου» σύμφωνα με μια μεταψυχολογική προσέγγιση. Η ουσία αυτής της έννοιας έγκειται στη διπλή της ιδιότητα να συνδέει και να χωρίζει την εσωτερική από την εξωτερική πραγματικότητα. Πρόκειται για μια βιβλιογραφική ανασκόπηση καταρχήν του έργου των μεταφροϋδικών συγγραφέων P. Federn, D. Anzieu, D.W. Winnicott, η θεωρητική προσέγγιση των οποίων γίνεται αντιληπτή υπό το πρίσμα της εννοιολογίας του ορίου καθώς και του A. Green ο οποίος ήταν εκείνος που εισήγαγε την έννοια του «ορίου» και του «διπλού ορίου» στη δομή του ψυχικού οργάνου. Ο P. Federn διέκρινε το Εγώ στην πνευματική και τη σωματική του διάσταση στα πλαίσια της εργασίας του πάνω στη μελέτη της λειτουργίας του Εγώ. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, οι δύο αυτές διαστάσεις είναι ταυτοχρόνως και συνδεδεμένες μεταξύ τους αλλά θεωρούνται και ξεχωριστές οντότητες σε έναν υγιή ψυχισμό. Η λειτουργία του ορίου όπως διατυπώνεται μέσα από τη θεωρία του απουσιάζει στην ψύχωση, και ως εκ τούτου σύμφωνα με τον P. Federn η ψύχωση είναι μια «ασθένεια του Εγώ». Ο D. Anzieu διατύπωσε την έννοια του «Εγώ-δέρμα» για να θεωρητικοποιήσει τη λειτουργία του περιβλήματος, θέτοντάς την σε αναλογία με τη λειτουργία του Εγώ ως προς την προστατευτική αξία του ορίου αναφορικά με τη συνδιαλλαγή ανάμεσα στον εξωτερικό κόσμο και την ψυχική πραγματικότητα. Έμφαση δίνεται στην εδραίωση του «Εγώ-δέρμα» κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου της ζωής μέσα στη σχέση ανάμεσα στη μητέρα και το βρέφος. Ορμώμενος από τη μελέτη της πρώιμης περιόδου, η συμβολή του D.W. Winnicott ως προς τη διατύπωση της λειτουργίας του ορίου είναι καθοριστική, καθώς εισήγαγε τη θεωρία της μεταβατικότητας, όπου ο μεταβατικός χώρος είναι εκείνος που βρίσκεται ανάμεσα στην εσωτερική και την εξωτερική πραγματικότητα. Ο A. Green τέλος, είναι ο κύριος εισηγητής της έννοιας, καθώς μέσα από τη θεωρητικοποίησή της σχηματοποίησε την έννοια εισαγάγοντας μια μεταψυχολογική διάσταση αυτής, με την έννοια ότι η λειτουργία του ορίου είναι εκείνη που πρέπει να θεωρείται ως η βασική διάσταση της υγιούς λειτουργικότητας του ψυχικού οργάνου. Με βάση τη θεωρητική τοποθέτησή τους, γίνεται αναφορά και στις ψυχοπαθολογικές εκφράσεις στις οποίες συναντάται η συγκεκριμένη

έννοια. Μέσα από αυτήν την ανασκόπηση προκύπτει το συμπέρασμα ότι ο S. Freud ήταν ο πρώτος που μελέτησε αν όχι άμεσα, τουλάχιστον έμμεσα, την έννοια του ορίου, καταρχήν με την εισήγησή του για τη θεωρία των ενορμήσεων αλλά και μέσα από μεταγενέστερα έργα του.

Λέξεις ευρετηρίου: Όριο, μεταψυχολογία, εξωτερική πραγματικότητα, διαφοροποίηση.

Εισαγωγή

Το «όριο» είναι μια έννοια που καλύπτει ένα ευρύ φάσμα ορισμών, και αυτό έχει ως αποτέλεσμα το να μη μπορεί να λάβει μία μοναδική ερμηνεία. Με την κυριολεκτική σημασία, αναφέρεται στη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε δύο χώρες, δύο εδάφη ή δύο πεδία. Επίσης, το «όριο» είναι αυτό που περιορίζει έναν χώρο και εκείνο που δηλώνει την αρχή και το τέλος μιας χρονικής περιόδου. Με αυτόν τον τρόπο, θα μπορούσε να περιγραφεί ως το σημείο μέχρι το οποίο κάτι θεωρείται αποδεκτό. Η ουσία της συγκεκριμένης έννοιας έγκειται στο εξής: το «όριο» χρησιμοποιείται αφενός για να χωρίσει δύο μέρη και αφετέρου για να διατηρήσει τη μεταξύ τους σχέση.

Απομακρυνόμενοι από τον κυριολεκτικό ορισμό του «ορίου» και μεταφέροντάς τον στην ψυχαναλυτική θεωρία και την κλινική πρακτική, αποκτά την αξία της θεωρητικής έννοιας. Ο André Green,¹ στη συνέχεια των J. Laplanche & J.B. Pontalis,² το χρησιμοποιεί για να δηλώσει αυτό που βρίσκεται στο όριο της εννοιολογίας, αντιτιθέμενος στην ιδέα σύμφωνα με την οποία αναπαριστά μια απόλυτα διευκρινισμένη διεπαφή και ένα σημείο επαφής βάσει του οποίου τα όρια ανάμεσα στο ψυχικό και το σωματικό πεδίο είναι απολύτως διακριτά. Ωστόσο, χρησιμοποιώντας τον όρο «πεδίο» ελλοχεύει ο κίνδυνος χρήσης μιας γλώσσας που εμπίπτει σε αυτήν της φιλοσοφικής διαλεκτικής, γεγονός που θα έθετε εκτός θέματος τον στόχο του παρόντος άρθρου, που είναι η μεταψυχολογική προσέγγιση του «ορίου» μέσα από τη μελέτη της ιστορίας του και την αναπαράστασή του στην κλινική πρακτική. Η πρόταση αυτή έχει ως βάση τα εξής δύο σημεία του ορίου: την κινητικότητα του και την ιδιότητα της μεταμόρφωσης. Αυτή η κλινική σκέψη συνάδει με την αρχή της ψυχαναλυτικής θεωρίας σύμφωνα με την οποία ο ψυχισμός και οι λειτουργίες του δεν ακολουθούν μια διαδρομή αποτελούμενη από δεδομένα άκαμπτα στάδια αλλά αναπτύσσονται βάσει μιας συνεχούς ροής και κίνησης.

Σε αυτό το άρθρο, θα γίνει αρχικά μια βιβλιογραφική ανασκόπηση των μεταφροϊδικών συγγραφέων, στους οποίους συναντάται με διαφορετικούς τρόπους η έννοια του «ορίου». Στη συνέχεια, θα ακολουθήσει μια αναφορά στις κύριες μορφές ψυχοπαθολογίας στις οποίες εκφράζεται, ώστε να φανεί η μεταψυχολογική προοπτική της έννοιας, και συγκεκριμένα μέσα από το έργο του S. Freud.

α. Η μεταφροϊδική αναπαράσταση του «ορίου»

Το Εγώ χαρακτηρίζεται από τη λειτουργία του ως «όριο», σύμφωνα με τους J. Laplanche & J.B. Pontalis,² με την έννοια της διαμεσολαβητικής του διάστασης, καθώς διατηρεί την ισορροπία ανάμεσα στις αντιφατικές εσωτερικές απαιτήσεις ώστε να διαφυλάσσεται η σύνδεση των ενδοψυχικών διεργασιών. Χάρη στο Εγώ, αποφεύγεται η σύγχυσή τους με την εξωτερική πραγματικότητα.

Το «όριο» και η διεπαφή έχουν εννοιολογική συγγένεια κυρίως ως προς την ιδιότητά τους για διαχωρισμό και σύνδεση γεγονός που υπογραμμίζει την επικοινωνία και την ανταλλαγή των ερεθισμάτων. Είναι ενδιαφέρον σ' αυτό το σημείο να σημειώσουμε τον ορισμό της διεπαφής σε έναν εντελώς διαφορετικό τομέα, εκείνον της πληροφορικής: είναι η ένωση ανάμεσα σε δύο λογισμικά, η οποία επιτρέπει την ανταλλαγή πληροφοριών υιοθετώντας κοινούς κανόνες, επιτρέποντας έτσι την επικοινωνία ανάμεσα στα λογισμικά συστήματα.

Η θεωρία του P. Federn,³ ο οποίος διέκρινε το Εγώ σε σωματικό και πνευματικό, κατέχει κεντρική θέση στην κατανόηση της έννοιας του «ορίου». Αυτό καταρχήν οφείλεται στην ενδελεχή μελέτη της ψύχωσης, και συγκεκριμένα στην πρότασή του ότι πρόκειται για ασθένεια του Εγώ. Σύμφωνα με την υπόθεσή του, στη δομή του Εγώ διακρίνεται η πνευματική και η σωματική διάσταση, οντότητες ξεχωριστές αλλά συνδεδεμένες, εφόσον ορίζουν και οι δύο το Εγώ.

Μελετώντας την ψυχική λειτουργία του Εγώ, ο συγγραφέας σημειώνει ότι, όσον αφορά στο περιεχόμενό του, μπορούμε να διακρίνουμε σε αυτό ένα πνευματικό και ένα σωματικό συναίσθημα, τα οποία διαμορφώνουν με αυτόν τον τρόπο μια ενότητα. Σημειώνεται ότι το συναίσθημα της σωματικής διάστασης δεν περιορίζεται στη βιολογική πραγματικότητα αλλά αναφέρεται στην ψυχική αναπαράστασή του. Οι μοναδικές δύο συνθήκες κατά τις οποίες αυτές οι διαστάσεις παρουσιάζονται ως ξεχωριστές οντότητες είναι του ονείρου και η κατάσταση του ύπνου. Σε όλες τις υπόλοιπες, από την ενότητα του Εγώ και τη λειτουργία του ως «όριο» προκύπτει ότι η πνευματική διάσταση επικοινωνεί με την πλευρά της εσωτερικής πραγματικότητας ενώ η σωματική διάσταση είναι εκείνη που αναπαριστά τον δεσμό του με τον εξωτερικό κόσμο.

Συμπεραίνουμε ότι ο P. Federn μελετά το «όριο» ως προς την ιδιότητα του φίλτρου που ρυθμίζει τις συναλλαγές ανάμεσα στην εσωτερική και την εξωτερική πραγματικότητα, ιδιότητα που συμπεριλαμβάνει και το να συγκρατεί αλλά και το να απομακρύνει τη διέγερση, καθώς η διάσταση του συνόρου στην οποία ανελλιπώς αναφέρεται δεν είναι στατική αλλά αντιθέτως υφίσταται διαρκή αλλαγή. Η ουσία του συνόρου έγκειται στη συνεχή επικοινωνία του με το περιβάλλον ώστε τόσο η εσωτερική όσο και η εξωτερική πραγματικότητα να παραμένουν συνδεδεμένες.

Ένας άλλος μεταφροϋδικός κλινικός, του οποίου η συμβολή στην έννοια του «ορίου» είναι σημαντική είναι ο D.W. Winnicott.⁴ Η προσέγγισή του συνοψίζεται ως εξής: η ψυχική λειτουργία λαμβάνει χώρα στο όριο του «μέσα» και του «έξω». Αυτή η οπτική υποστηρίζεται καταρχήν από την πρότασή του σχετικά με τη σύνδεση της ψυχής και του σώματος, οι οποίες σε έναν υγιή ψυχισμό δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτές ως ξεχωριστές. Αυτό που δείχνει κυρίως όμως την αυθεντικότητα της σκέψης του όσον αφορά στο «όριο» είναι η πρόταση της θεωρίας της μεταβατικότητας: ο ενδιάμεσος χώρος και τα μεταβατικά αντικείμενα στηρίζονται στη σχέση αλληλεπίδρασης που υπάρχει ανάμεσα στην εξωτερική πραγματικότητα και τον ψυχισμό.

Ο D.W. Winnicott ανέπτυξε επίσης τη σχέση ανάμεσα στον εαυτό και τον άλλον, δεδομένου ότι η θεωρία της μεταβατικότητας συνδέεται με την

έννοια του αποχωρισμού: μελετώντας σε βάθος τη σχέση μητέρας-βρέφους, ο συγγραφέας καταλήγει ότι μέσα απ' αυτήν δημιουργείται αυτός ο απαραίτητος τρίτος χώρος. Η N. Carels⁵ συμπληρώνει ότι η αναγκαιότητα που υπογραμμίζεται από τον D.W. Winnicott για την εξασφάλιση της εσωτερικής και εξωτερικής συνέχειας βασίζεται στην εμπειρία μέσα στον ίδιο τον μεταβατικό χώρο, η οποία χαρακτηρίζεται από μια παράδοξη λειτουργία που εγκαθιδρύει τους δεσμούς ανάμεσα στην εσωτερική και την εξωτερική πραγματικότητα επιτρέποντας ταυτόχρονα τη βίωση της εμπειρίας του αποχωρισμού.

Τρίτον, η μελέτη της έννοιας του «ορίου» συναντά και τη θεωρητική πρόταση του «Εγώ-δέρμα» από τον D. Anzieu.⁶ Στη θεωρητικοποίηση αυτής της υπόθεσης, οδήγησε η αντίληψη του σώματος ως προστατευτικό περίβλημα και ως επενδεδυμένο αντικείμενο. Ως «Εγώ-Δέρμα» ονομάζεται το Εγώ που χρησιμοποιείται από το παιδί κατά τη διάρκεια της πρώιμης περιόδου της ανάπτυξης του για να αναπαρασταθεί ως Εγώ βάσει της εμπειρίας από την επιφάνεια του σώματός του. Αυτή η τοποθέτηση βασίζεται στο ότι αυτό που εγγράφεται ψυχικά είναι στενά συνδεδεμένο με το σώμα και οι λειτουργίες του δέρματος τίθενται σε αντιστοιχία με εκείνες του Εγώ. Ο D. Anzieu δίνει κεντρική θέση στο σώμα, το οποίο αντιλαμβάνεται ως ζωτικής σημασίας διάσταση της ανθρώπινης πραγματικότητας και ως εκείνο πάνω στο οποίο βασίζονται όλες οι ψυχικές λειτουργίες. Το Εγώ –όπως το δέρμα– εγκαθιστά φράγματα, που στη συνέχεια θα γίνουν μηχανισμοί άμυνας, και φιλτράρει τη συνδιαλλαγή ανάμεσα στο Εκείνο, το Υπερεγώ και την εξωτερική πραγματικότητα. Το Εγώ επομένως λειτουργεί ως ψυχικό περίβλημα, παίζοντας ενεργό ρόλο στη σύνδεση του ψυχισμού με τον εξωτερικό κόσμο.

Το ίδιο το περιεχόμενο της έννοιας του «ορίου» είναι ο λόγος για τον οποίο δεν μπορεί να λάβει εύκολα έναν ορισμό, και κατά συνέπεια, παρατηρείται μια εξέλιξη ανάμεσα στους συγγραφείς ως προς τη διατύπωσή του. Η δυσκολία έγκειται κυρίως στην πολυπλοκότητα της αντίληψης της ψυχικής και της σωματικής διάστασης όπως και στην αδυναμία σύλληψης της σχέσης τους, που είναι και το ίδιο το διακύβευμα της έννοιας. Σε γενικές γραμμές, το «όριο» αποτελεί την αναπαράσταση της ψυχικής

λειτουργικότητας όσον αφορά στη διαφοροποίηση ανάμεσα στο «εσωτερικό» και το «εξωτερικό».

Ο A. Green⁷ είναι ο κεντρικός μεταφροϋδικός κλινικός που διατύπωσε την έννοια του «ορίου». Υπογράμμισε τον αιγιματικό της χαρακτήρα, σημειώνοντας ότι το ίδιο το «όριο» είναι στο όριο του σωματικού και του ψυχικού. Η αναπαράσταση του «εξωτερικού» στο «εσωτερικό» σχεδιάζεται μέσα από αυτήν την έννοια τονίζοντας τη σύνδεση της σκέψης με τις αναπαραστάσεις και του σώματος με την ψυχική διάσταση. Ο A. Green,⁷ ορμώμενος από την παρατήρηση των ασθενών του, τους οποίους ταξινόμησε ως οριακούς, διατύπωσε την έννοια του «ορίου» πρώτη φορά το 1976 στο βιβλίο του «Η ιδιωτική τρέλα». Αναφέρθηκε στο «όριο» περιγράφοντάς το ως ένα κινούμενο και κυμαινόμενο σύνορο τόσο σε φυσιολογικές όσο και σε παθολογικές καταστάσεις. Σύμφωνα με τον A. Green, πρόκειται για τη βασικότερη έννοια της σύγχρονης ψυχανάλυσης. Στη συνέχεια διατύπωσε και μια δεύτερη έννοια, συνέχεια της πρώτης, αυτήν του «διπλού ορίου», που αναφέρεται στο όριο που συναντάται στο εσωτερικό, ανάμεσα στο ασυνείδητο και τις συνειδητές/προσυνειδητές διεργασίες. Πρότεινε δύο χώρους-όρια του ψυχικού οργάνου: ο πρώτος είναι ο ενδιάμεσος χώρος του «μέσα», ανάμεσα στο ασυνείδητο και το συνειδητό-προσυνειδητό, και ο δεύτερος ανάμεσα στο «μέσα» και το «έξω» που περιγράφεται ως ο «χώρος του παιχνιδιού».

Συμπληρωματικά με τη θεωρητική του τοποθέτηση, ο A. Green σχεδίασε ένα σχήμα σύμφωνα με το οποίο υπάρχει ένας κάθετος άξονας που χωρίζει το καλό (εσωτερικό) από το κακό (εξωτερικό). Υπάρχει επίσης ένας οριζόντιος άξονας που χωρίζει στο εσωτερικό το ευχάριστο από το δυσάρεστο και την απόλαυση από τη δυσάρεσκεια. Ο κάθετος άξονας χωρίζει την εσωτερική από την εξωτερική πραγματικότητα ενώ ο οριζόντιος χωρίζει τον εσωτερικό κόσμο σε δύο μέρη. Αυτό που πρέπει οπωσδήποτε να συγκρατηθεί από την προσέγγισή του, είναι ότι το «όριο» ταυτοχρόνως συνδέει και χωρίζει, καθώς διασφαλίζει την αλληλεπίδραση και τη διαφοροποίηση ως προς την ψυχική λειτουργία. Δεν είναι δηλαδή απλώς η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε δύο χώρους αλλά αντιθέτως, το όριο είναι εκείνο που επιτρέπει την κίνηση μέσα σε αυτούς.

Ο διαχωρισμός που υπογραμμίζεται από την έννοια του «ορίου» αναφέρεται στη διαφοροποίηση ανάμε-

σα στο «μέσα» και το «έξω», τα ψυχικά παράγωγα και τον εξωτερικό κόσμο, τη φαντασία και τη σκέψη. Πρέπει να σημειωθεί ότι όταν ο A. Green αναφέρεται στην εξωτερική πραγματικότητα, συμπεριλαμβάνει και τη θέση του αντικειμένου, το οποίο έτσι κατέχει μια διπλή θέση, ανήκοντας και στον εσωτερικό και στον εξωτερικό κόσμο. Πρέπει τέλος, να τονιστούν δύο σημεία της θεωρίας του: αφενός ο κινητός χαρακτήρας της έννοιας του «ορίου», και αφετέρου ο ενδοψυχικός και ο διυποκειμενικός άξονας, που καθιστούν το «όριο» ένα ουσιώδες στήριγμα για τη συνοχή της λειτουργίας του ψυχισμού. Η εργασία της σκέψης τοποθετείται στο σταυροδρόμι ανάμεσα, από τη μία πλευρά, στο εσωτερικό και το εξωτερικό και από την άλλη πλευρά, ανάμεσα στα δύο μέρη που χωρίζουν το εσωτερικό. Με αυτόν τον τρόπο, σύμφωνα με τον A. Green, μπορούμε να μιλήσουμε για ένα φάσμα της ψυχοπαθολογίας με δομές ψυχωτικές, νευρωτικές αλλά και με εκείνες που δεν άπτονται στις παραπάνω, που είναι οι οριακές δομές.

Β. Οι ψυχοπαθολογικές μορφές έκφρασης του «ορίου»

Το χαρακτηριστικό παράδειγμα στην κλινική του «ορίου» είναι η ψύχωση. Το Εγώ δεν έχει την ικανότητα να κρατήσει σταθερά τα σύνορα που χωρίζουν την εσωτερική από την εξωτερική πραγματικότητα και έτσι διαταράσσεται η αντιληπτική διαδικασία. Ο F. Houssier⁸ σημειώνει ότι στην ψύχωση, η τοπογραφία του εσωτερικού και του εξωτερικού χώρου καθίσταται μη λειτουργική. Κεντρική σ' αυτό είναι, σύμφωνα με τη θεωρία του P. Federn, η έλλειψη του σωματικού συναισθήματος του Εγώ και έτσι η έλλειψη συγκράτησής του από επαρκώς σταθερά σύνορα. Με άλλα λόγια, η ψύχωση είναι ένα κλινικό παράδειγμα του «ορίου», καθώς αυτό που χαρακτηρίζει αυτούς τους ασθενείς είναι το να συγχέουν τα πάντα μέσα στη σύγχυση, όπως υπογραμμίζει ο G. Lavallée.⁹

Δεύτερον, μια άλλη ψυχοπαθολογική έκφραση του «ορίου» αναφέρεται στο αίσθημα του «ανοίκειου», όπως διατυπώθηκε από τον S. Freud,¹⁰ στο συναίσθημα δηλαδή όπου ό,τι ήταν οικείο γίνεται αντιληπτό ως ξένο, ως αποτέλεσμα μιας αδύναμης κατασκευής των ιδίων συνόρων που έχει ως συνέπεια την απώλεια της ικανότητας να νιώθει κανείς ότι βρίσκεται σε μια σταθερή ψυχική οντότητα, όπως υπογραμμίζει ο V. Tausk.¹¹

Τρίτον, η μη εδραίωση του ενδιάμεσου χώρου, οφείλεται κατά τον D.W. Winnicott στο περιβάλλον εκείνο που αλλάζει ξαφνικά και απρόβλεπτα από την πλευρά της μητέρας, οδηγώντας το βρέφος σε μια διαδικασία διανοητικοποίησης. Ως αντίδραση στη μεταβαλλόμενη αυτή συμπεριφορά, δημιουργείται στο βρέφος μια σχάση στην ψυχοσωματική του λειτουργία. Συνοψίζοντας, σύμφωνα με τη θεωρητική τοποθέτηση του D.W. Winnicott¹² για τον ενδιάμεσο χώρο, το βρέφος, το παιδί ή ο ενήλικος παίζοντας μπορούν να συνδέουν τον εσωτερικό με τον εξωτερικό κόσμο με δημιουργικό τρόπο για να κατασκευάσουν τη βάση της υποκειμενικής εμπειρίας. Ο συγγραφέας τονίζει τη σημασία που έχει ο τρόπος με τον οποίο κανείς χρησιμοποιεί το παιχνίδι για να επικοινωνήσει και να δημιουργήσει τις δικές του εμπειρίες.

Ένας από τους μηχανισμούς άμυνας, αυτός της διχοτόμησης, δείχνει κατά τον F. Houssier⁸ τη μη λειτουργία του «ορίου»: πρόκειται για τον ψυχοπαθολογικό μηχανισμό που χωρίζει με ριζικό τρόπο δύο ομάδες αναπαραστάσεων μη μπορώντας να συνδέσει το συνειδητό με το ασυνείδητο μέρος του ψυχικού οργάνου. Αντιθέτως, ένα παράδειγμα της ψυχικής εργασίας του «ορίου» είναι η διαδικασία του αποχωρισμού, για την οποία σε μια σχέση αμοιβαιότητας απαιτείται η λήψη απόστασης ανάμεσα στο εσωτερικό και το εξωτερικό αντικείμενο.

Μια άλλη ψυχοπαθολογική έκφραση του «ορίου» αφορά στην εφηβική προβληματική, σύμφωνα με τον F. Marty.¹³ Το «όριο» προσφέρει τη δυνατότητα της εκ νέου μελέτης της διεργασίας της εφηβείας, όπου η διαρκής επικοινωνία του «εσωτερικού» με το «εξωτερικό» καθίσταται κεντρικής σημασίας. Πολλές ριψοκίνδυνες συμπεριφορές και κάποια ψυχοπαθολογικά σημεία όπως είναι το πέρασμα στην πράξη και η ψυχογενής ανορεξία κατά τη διάρκεια της εφηβείας είναι μέρος της διαρκούς αναζήτησης του «ορίου». Για να το πούμε διαφορετικά, αντανακλούν την αναζήτηση της υποκειμενικής κατάκτησης του σώματος και της ενσωμάτωσης κάθε διεργασίας που ενέχει τη σύνδεση ανάμεσα στον εσωτερικό και τον εξωτερικό κόσμο. Στη θεωρητική πρόταση του F. Marty, το σώμα έχει κεντρική θέση στην εφηβεία, η οποία είναι ιδωμένη υπό το πρίσμα του «ορίου», καθώς πρόκειται για το πεδίο μιας σειράς αλλαγών και μεταμορφώσεων. Η εφηβεία θεωρείται πρότυπο του «ορίου» γιατί φωτίζει τον διπλό

του ρόλο: αυτόν της σύνδεσης και εκείνον του αποχωρισμού.

Τέλος, παθολογική έκφραση του «ορίου» είναι και η αναφορά στον ψευδή εαυτό. Πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η παθολογική οργάνωση του ψευδούς εαυτού χαρακτηρίζεται από μια διχοτόμηση που προκαλεί τον διαχωρισμό ανάμεσα στον αληθή και τον ψευδή εαυτό, ως συνέπεια της απομάκρυνσης της ψυχικής υπόστασης από το σώμα.

γ. Ο S. Freud ως εισηγητής του «ορίου»: Η θεωρία των ενορμήσεων

Στη θεωρητική και κλινική μελέτη της έννοιας του ορίου, η θεωρία των ενορμήσεων αλλά και ο τομέας της νευροφυσιολογίας, που αποτελεί την απαρχή της εργασίας του S. Freud,¹⁴ τον τοποθετούν στη θέση του εισηγητή της έννοιας. Στο έργο του συναντώνται πρωτότυπες υποθέσεις αναφορικά με τη λειτουργία του ψυχισμού. Η αντιστοιχία ανάμεσα στη φυσιολογία και την ψυχολογία έκαναν τον S. Freud να αποκαλέσει «Εγώ» την πλευρά εκείνη που έχει ως κεντρική λειτουργία τη διαφοροποίηση ανάμεσα στα εξωτερικά ερεθίσματα και αυτά που προέρχονται από τον ψυχισμό. Το έργο αυτό θεωρείται προάγγελος της θεωρίας των ενορμήσεων, οι οποίες επίσης βασίζονται στη φυσιολογία.

Σύμφωνα με τον ορισμό των J. Laplanche & J.B. Pontalis,² η ενόρμηση είναι μια δυναμική διαδικασία που οδηγεί τον οργανισμό μέσα από μια ώθηση να φτάσει σ' έναν στόχο. Η ενόρμηση έχει την πηγή της σε μια σωματική διέγερση και ο στόχος της είναι να μειώσει την ένταση. Ο S. Freud εισήγαγε την έννοια της ενόρμησης έχοντας πάντα ως βάση την επιστήμη της φυσιολογίας, αναφερόμενος σε μια διέγερση προερχόμενη από το εσωτερικό η οποία εκτονώνεται προς το εξωτερικό. Σημειώνει ότι η ενορμητική διέγερση δεν προέρχεται από τον εξωτερικό κόσμο αλλά από το εσωτερικό του ίδιου του οργανισμού.

Σε αυτή τη συνεχή αντιστοιχία ανάμεσα στον ψυχισμό και τις βιολογικές λειτουργίες ο S. Freud¹⁵ έκανε την ακόλουθη πρόταση, αναπαριστώντας έτσι τη βάση της θεωρητικοποίησης της έννοιας του «ορίου»: διατύπωσε την έννοια της ενόρμησης ως μια έννοια-όριο ανάμεσα στο ψυχικό και το σωματικό, ως την ψυχική αναπαράσταση των διεγέρσεων που προέρχονται από το εσωτερικό του σώματος κάνοντάς τες έτσι να μοιάζουν με την εργασία που

απαιτείται σε ψυχικό επίπεδο. Σε συνέχεια αυτής της τοποθέτησης, ο A. Green υπογράμμισε ότι η ενόρμηση είναι μια έννοια με την οποία ο S. Freud εργαζόταν ανελλιπώς ακόμα και αν δεν της είχε προσδώσει άμεσα τη θέση της έννοιας του «ορίου». Ο ίδιος συγγραφέας όμως τονίζει ότι ο S. Freud το έκανε έμμεσα αντιλαμβανόμενος την ενόρμηση ως υπάρχουσα σε μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στο σωματικό και το ψυχικό.

δ. Η μεταψυχολογική προσέγγιση του S. Freud για την έννοια του «ορίου»

Η έννοια της μεταψυχολογίας έγκειται στη μελέτη των κλινικών συνεπειών των θεωρητικών τοποθετήσεων μετά την ενδελεχή τους μελέτη, καθώς και στη σύνδεση αυτών των εννοιών με θεωρητικές προτάσεις προερχόμενες από άλλους κλάδους. Σύμφωνα με αυτή την προοπτική οφείλει να μελετηθεί και το άρθρο του B. Brusset¹⁶ σχετικά με την «τρίτη τοπική», της οποίας κεντρικό σημείο είναι η συμβολή των θεωρητικών μοντέλων από ψυχαναλυτές διαφορετικών πεδίων, πλαισίων και τεχνικών. Όσον αφορά στη μεταψυχολογία της έννοιας του «ορίου», αυτή αναφέρεται στη συμμετοχή της στη λειτουργία του ψυχισμού. Η χρήση της μεταψυχολογικής διαλέκτου για την πρόταση μιας «τρίτης τοπικής» όπου θα παρουσιαστεί η συμμετοχή του «ορίου» στην ψυχική λειτουργία, χρησιμοποιείται ως μέσον ανάδειξης της συνοχής ανάμεσα στους μεταφροϋδικούς συγγραφείς που προέρχονται από διαφορετικά μεταξύ τους πεδία.

Η μεταψυχολογία περιλαμβάνει αρκετά έργα μεταγενέστερα του S. Freud ώστε μια ψυχική διεργασία να γίνει κατανοητή με όρους δυναμικούς, λογικούς και οικονομικούς. Τα μοντέλα της είναι μοντέλα ψυχικής λειτουργίας και γίνονται αντιληπτά μόνο μέσα από τις συνέπειες ή τις αναπαραστάσεις τους. Αντιλαμβανόμενοι τη διάκριση ανάμεσα στο «εσωτερικό» και το «εξωτερικό» ως τη βάση της θεωρητικής τοποθέτησης του S. Freud, η έννοια του Εγώ παίζει τον ρόλο του «ορίου» σε ολόκληρο το έργο του, σύμφωνα με την πρώτη και τη δεύτερη τοπική του θεωρία. Χάρη στο Εγώ δηλαδή, το υποκείμενο δεν συγχέει τις εσωτερικές διεργασίες με την εξωτερική πραγματικότητα.

Μετά από την πρώτη τοποθέτησή του στη μεταψυχολογία όπου ο S. Freud¹⁷ ανέπτυξε όχι μόνο

την έννοια της ενόρμησης αλλά και της απώθησης για να περιγράψει την απαιτούμενη κινητικότητα ανάμεσα στο «εξωτερικό» και το «εσωτερικό», και στα επόμενα έργα του βλέπουμε την εξέλιξη ιδωμένη υπό αυτό το πρίσμα, όπου λαμβάνει χώρα η μεταψυχολογική του μελέτη πάνω στην έννοια του «ορίου».

Στο "Le Moi et le ça", ο S. Freud¹⁸ δίνει έμφαση στη σωματική αίσθηση για να υπογραμμίσει ότι το Εγώ είναι πάνω απ' όλα σωματικό. Στη συνέχεια χρησιμοποιεί το παράδειγμα-μεταφορά "bloc-magique"¹⁹ για την απόδοση της αναπαράστασης της σχέσης ανάμεσα στις ασυνείδητες αναμνήσεις και τη συνειδητή αντίληψη. Αυτή η σχέση αναπαριστάται έτσι ακριβώς γιατί αποτελείται από δύο μέρη που είναι ταυτοχρόνως συνδεδεμένα και διαχωρισμένα, με την έννοια ότι οι δύο τοπικές συνυπάρχουν: από τη μία πλευρά, το Εγώ, το Υπερεγώ και το Εκείνο και από την άλλη οι συνειδητές, οι προσυνειδητές και οι ασυνείδητες διεργασίες που βρίσκονται σε σχέση αλληλεξάρτησης. Τέλος, στο "Abrégé de psychanalyse",²⁰ ο S. Freud τονίζει ότι το Εγώ είναι εκείνο που προστατεύει ενάντια στην άρνηση της πραγματικότητας, δηλαδή στην απειλητική αποσύνδεση ανάμεσα στις ψυχικές δομές.

Επίλογος

Ο παράδοξος τρόπος με τον οποίο επιλέχθηκε να γίνει η παραπάνω βιβλιογραφική ανασκόπηση, αναφέροντας τους μεταφροϋδικούς συγγραφείς πριν γίνει αναφορά στα έργα του S. Freud, έγινε με σκοπό να δοθεί έμφαση με αυτόν τον τρόπο στη συμβολή του τελευταίου, η οποία είναι εμφανής καθόλη τη διάρκεια των μεταγενέστερων συγγραφέων. Όπως σημειώνει ο P.L. Assoun,²¹ το βασικό διακύβευμα που προκύπτει από το έργο των μεταφροϋδικών κλινικών, αφορά στην επιβεβαίωση ότι αυτό που προσδίδουν στον S. Freud συναντάται στο έργο του, και αυτό καθίσταται δυνατό μέσα από τη διαλεκτική σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη μελέτη των έργων του και την κληρονομιά που άφησε στους μεταγενέστερους από εκείνον συγγραφείς. Φαίνεται επομένως ότι η κεντρική θέση που δίνεται στην έννοια του «ορίου» από τον A. Green υπάρχει και σε όλο το έργο του S. Freud, γεγονός που έκανε και τους προαναφερθέντες συγγραφείς να εμβαθύνουν πάνω σε αυτό.

The concept of the "limit": A metapsychological approach of the Freudian theory

N. Tsipa, F. Houssier

*UTRPP, Unité Transversale de Recherche Phylogénèse et Psychopathologie
Université Paris Nord-Sorbonne Cité, France*

Psychiatriki 2017, 28:314–321

This article is referring to the study of the "limit" according to a metapsychological point of view. The main definition of this concept concerns its double possibility to relate and to separate the internal from the external reality. It is about a review of the post-freudian work: the theoretical contribution of the authors P. Federn, D. Anzieu and D.W. Winnicott is viewed through the conceptualisation of the "limit". Also, the study of A. Green, who is the author who proposed not only the concept of the "limit" but also the concept of the "double limit". P. Federn distinguished the Ego in its mental and its physical dimension, in his work which is concentrated on the study of the Ego. According to him, these two dimensions are at the same time related one to the other and seen separately in a healthy functioning psychism. The function of the limit as it is expressed in his theoretical background is absent in the field of psychosis, so according to P. Federn, psychosis is an "illness of the Ego". D. Anzieu expressed the notion of the "Ego-skin" in order to put into theoretical terms its protecting factor considering it also as an analogue with the function of the Ego, regarding the exchanges between the external and the psychic reality. Emphasis is given to the creation of the "Ego-skin" during the first period of life in the relationship between the mother and the infant. Based on the study of the primary period of life, the contribution of D. W. Winnicott concerning the wording of the function of the limit is decisive, as he introduced the theory of the transitionality, seen as the third reality which is located between the internal and the external reality. A. Green, finally, is the main author who introduced this term as throughout his theoretical work the term got its shape, as he referred to its metapsychological dimension, because the function of the limit is the one which has to be seen as the central dimension of the healthy psychic functioning. Based on this theoretical approach, the psychopathological expression of the concept is studied as well. As a conclusion of this review it is shown that S. Freud was the first who has studied, at least indirectly, the concept of the "limit" by introducing the theory of instincts and throughout his later works.

Key words: Limite, metapsychology, external reality, separation.

Βιβλιογραφία

1. Green A. *Concept(s) limite(s): singulier ou pluriel? Concepts limites en psychanalyse*. Delachaux et Niestlé, Lausanne, 1997 ISBN 978-2-603-01060-0
2. Laplanche J, Pontalis JB. *Vocabulaire de la psychanalyse*. Presses Universitaires de France, Paris, 1967, ISBN: 978-2-13-056050-0
3. Federn P, Loubignac AL (traduction française). *La psychologie du moi et les psychoses*. Presses Universitaires de France, Paris, 1975, ISBN 978-2-13-035703-2
4. Winnicott DN. *Jeu et réalité*. Editions Gallimard, 1971 (1975, pour la traduction française), ISBN: 978-2-07-029303-2
5. Carels N. Limites et transformations psychiques. *Rev Franç Psychanal* 2002, 5:66:1497–1536, doi: 10.3917/rfp.665.1497. URL: <http://www.cairn.info/revue-francaise-de-psychanalyse-2002-5-page-1497.htm>
6. Anzieu D. Le moi-peau. *Nouvelle Revue de Psychanalyse* 1974, 9:195–208

7. Green A. *La folie privée*. Editions Gallimard, Paris, 1990, ISBN: 978-2-07-072074-3
8. Houssier F (sous la direction de Scelles R, 2003). Emergence du concept de limite psychique à partir des premiers travaux psychanalytiques. *Limites, liens et transformations*. Dunod, Paris, 2003, ISBN: 978-2-10-007304-7
9. Lavallée G. (sous la direction de J.J. Baranès. Eprouver. *La question psychotique à l'adolescence: le passage du Cap Horn*. Dunod, Paris, 1991, ISBN: 978-2-10-000028-9
10. Freud S. *L'inquietante étrangeté et autres essais*. Gallimard, Paris, 1985 (1919), ISBN: 978-2-07-070407-1
11. Tausk V. De la genèse de l'appareil à influencer au cours de la schizophrénie. *Psychanalyse*, Editions des Grandes-Tetes-Molles de notre époque, 1958, 4:227-265.
12. Winnicott DW. *Mind and its relation to the psyche-soma-édition française: "l'esprit et ses rapports avec le psyché-soma", De la pédiatrie à la psychanalyse*. Payot, Paris, 1969, ISBN: 978-2-228-88117-3
13. Marty F (sous la direction de Scelles R). *Adolescence comme expérience de la limite. Limites, liens et transformations*. Dunod, Paris, 2003, ISBN: 978-2-10-007304-7
14. Green A. *Jouer avec Winnicott*. PUF, Paris, 2005, ISBN: 978-1-85575-182-8
15. Freud S. *Esquisse d'une psychologie scientifique. La naissance de la psychologie: lettres à Wilhelm Fliess: notes et plans (1882-1962)*. Bonaparte M (éd), Freud A (éd), Ernst K (éd), Berman A (trad). Presses Universitaires de France, Paris, 1895 (1956) ISBN: 978-2-13-043972-1
16. Brusset B. Métapsychologie des liens et troisième topique. *Revue française de psychanalyse*, 2006;5:70:1213-1282, doi: 10.3917/rfp.705.1213, URL: <http://www.cairn.info/revue-francaise-de-psychanalyse-2006-5-page-1213.htm>
17. Freud S. *Pulsions et destins des pulsions. Métapsychologie*. Gallimard, Paris, 1915c (1968), ISBN: 978-2-84835-340-1
18. Freud S. *Le Moi et le ça. Oeuvres complètes: t.16*. Presses Universitaires de France, Paris, 1923b (1991), ISBN: 978-2-228-88205-7
19. Freud S. *Note sur le "bloc magique". Oeuvres complètes: t. 17*. Presses Universitaires de France, Paris, 1925a (1924) (1992). ISBN 978-2-13-044302-5
20. Freud S. *Abrégé de psychanalyse*. Presses Universitaires de France, Paris, (1940a) (1938) 1978, ISBN: 978-2-13-035969-2
21. Assoun PL. *Dictionnaire des oeuvres psychanalytiques*. Presses Universitaires de France, Paris, 2009, ISBN: 978-2-13-051828-0

Αλληλογραφία: Ν. Τσιπά, Ψυχολόγος-Δρ. Κλινικής Ψυχολογίας, Δαφνομήλη 37, 114 71 Αθήνα
e-mail: nafsika.tsipa@gmail.com